

بررسی و تحلیل مقالات فرهنگی به تأسی از آموزه‌های نهج البلاغه (از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۵)

نسرین موسوی* / محمدرضا شاد منامن** / ثورالله نوروزی*** / محمد رحیمی****

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۰

چکیده

آموزه‌های والای نهج البلاغه در راستای تحقق مفاهیم بلند و مضامین عالی قرآن مجید معنا می‌یابد. هدف از این پژوهش بازشناسی و تحلیل مقالات نوشته شده در خصوص نهج البلاغه با رویکرد فرهنگی طی پانزده سال (از سال ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۵) است. از آنجا که اکثر پژوهش‌های انجام شده امروزه در قالب مقاله درآمده و آنچه در این تحقیقات عرضه می‌شود عصاره‌ی معارف نهج البلاغه است؛ بر این اساس نگارنده به دنبال این سؤال که میزان توجه نویسندگان به مسایل فرهنگی تا چه حد بوده و به کدام مفاهیم حوزه فرهنگی در نهج البلاغه پرداخته‌اند؛ مقالات نوشته شده در این خصوص بر اساس فهرست مقالات فارسی و کتاب‌شناسی نهج البلاغه، شناسایی، بازبایی و طبقه‌بندی شد. سپس با استفاده از روش کیفی از نوع تحلیل محتوا مفاهیم و آموزه‌های فرهنگی نهج البلاغه از مقالات استخراج و بعد از استنتاج آماری مفاهیم، و گاهی تصحیح بعضی از ارجاعات، یافته‌های تحلیل توصیفی ارائه شد و مشخص گردید از میان مفاهیم استخراج شده بیش‌ترین فراوانی مربوط به مفهوم معاد و یاد آخرت با ۲۱۵ مصداق و ۲۷ فراوانی، و بقیه مفاهیم فرهنگی با فراوانی‌های نسبی بعد از آن، مورد توجه نویسندگان در این بازه زمانی بوده که دلایل کمی و کیفی توجه به این مفهوم ارائه شده است.

واژگان کلیدی

آموزه‌های نهج البلاغه، مضامین فرهنگی، تحلیل محتوا.

*. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد خلیخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلیخال، ایران.

n.moosavi2020@gmail.com

** . استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد خلیخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلیخال، ایران. (نویسنده مسئول).

m.shad@aukh.ic.ir

noroz@gmail.com

m.rahimi5564@gmail.com

***. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، خلیخال، ایران.

****. گروه علوم اجتماعی، واحد خلیخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلیخال، ایران.

مقدمه

خطبه‌ها و سخنان امام علی (علیه السلام) مملو است از مطالب، نکات و اصول اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، نظامی، اقتصادی، معنوی و عرفانی که خواننده را در مسیر صحیح و درست بر محور حق و صراط مستقیم به سوی کمال و هدایت رهنمون می‌شود و جامعه‌ای که به این کلمات خداگونه که از زبان قرآن مجسم یعنی امام متقین - علی (علیه السلام) - برای همه بشریت بیان شده است، عمل کند؛ به یقین تمام موانع را از سر راه بر می‌دارد و تا عالی‌ترین مدارج رشد و ترقی پیش می‌رود. کلام گهربار علی (علیه السلام) برای همه‌ی افراد و اقشار جامعه جهانی، اعم از رجال سیاسی، بزرگان، علما، دانشمندان، نویسندگان، تجار، کسبه، قضات، وکلا، دانشجویان و کارگران و ... قابل استفاده می‌باشد و سخن گفتن درباره سخن علی دشوار است به همان اندازه که سخن گفتن درباره‌ی خود علی (علیه السلام). اینجا پهنه‌ای، ژرفایی و عظمتی است بی‌گانه با نهایت‌ها. چه بیشمارند سخنوران و شاعران که قهرمانان بزرگ و پیروز پهنه‌های سخن و سخنوری بودند لیکن در این پهنه‌ی بی‌کران و عرصه‌ی سترگ نیارستند پویید.

بی‌شک آموزه‌های والای نهج البلاغه در راستای تحقق مفاهیم بلند و مضامین عالی قرآن مجید معنا می‌یابد. آنجا که حضرت علی (علیه السلام) قرآن ناطق لقب می‌یابد؛ حاکی از ارتباط تنگاتنگ معنوی این اثر سترگ با قرآن مجید است و جوشش تعالیم آموزنده‌ی آن برگرفته از سیلاب اندیشه‌ی والا و ناب حضرت علی (علیه السلام) در پرتو احکام الهی است و همانند قرآن تضمین‌کننده‌ی سعادت دنیوی و اخروی انسان‌هاست. لذا عمق و گستره‌ی احکام نهج البلاغه در گرایش‌ها و ابعاد مختلف زندگی انسان اعم از اعتقادی، دینی، فلسفی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در نگرش بسیار والای حضرت علی (علیه السلام) تبلور می‌یابد. دستورات و نگرش خاص ایشان در خصوص مسائل مختلف انسان از قبیل زندگی، مرگ، دنیا، آخرت، غنا، فقر، خصوصیات اجتماعی، رفتاری و ... به‌ویژه ارزش‌ها و هنجارها از قبیل جهاد، شهادت و ... به‌گونه‌ای زیبا و در کسوت آرایه‌های بیان و بدیع به‌ویژه در قالب‌های تشبیه، استعاره، کنایه و مجاز مخصوصاً در جامه‌ی سجع، موسیقی و تکرار به جلوه‌گری نشسته است.

در یک نگاه ژرف‌بینانه به پژوهش‌ها و تحقیقات انجام گرفته درباره‌ی نهج البلاغه و به‌ویژه در پژوهش‌های اخیر در این خصوص، به‌نظر می‌رسد، این کتاب پرمحتوا از جنبه‌های گوناگون دینی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، و حتی روان‌شناختی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و نتایج و دستاوردهای این تحقیقات راهکارهای بسیار مفید در حلّ مسائل و چالش‌های بشر امروز ارائه داده است. این کتاب از آغاز نگارش

تاکنون نشان داده که در کنار قرآن مجید همچنان به نقش آفرینی خود در زمینه‌های مختلف ادامه داده و مورد توجه دانشمندان بزرگ دنیا بوده است.

امروزه جهان اسلام دچار تفرقه شده است و در آن انواع چنددستگی‌ها نظیر تشتت‌های سیاسی، تفرق‌های قومی و چنددستگی‌های دینی مشاهده می‌شود و دقیقاً به دلیل وجود این گونه تفرقه‌هاست که کشورهای اسلامی، کم‌تر توانسته‌اند در برابر هجوم‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ابرقدرت‌ها، موضعی یگانه اتخاذ کنند (گلشنی، ۱۳۸۰: ۸).

امروز به راحتی می‌توان فقدان امنیت را در سطح جهان رؤیت کرد؛ اعم از امنیت ملی، یا امنیت اجتماعی و یا امنیت فردی. همچنین به وضوح مشاهده می‌کنیم که امنیت کشورهای جهان سوم، از هر لحاظ در معرض تهدیدات ابرقدرت‌هاست. غوطه‌وری در مادیات و ماده‌گرایی، امنیت روانی را از بشر کنونی سلب کرده است و این در حالی است که پیشرفت علم و تکنولوژی به آسایش روانی بشر نینجامیده، لذا بسیاری از حکیمان عصر ما در غرب و یا در شرق، معتقدند که بشر به دیدگاه‌های دینی از طبیعت و انسان پشت کرده و علوم طبیعی از ریشه‌های معنوی خود جدا شده است و لذا برای آرام گرفتن دل‌ها و جامعه، اقامه‌ی عدل، احترام به کرامت انسانی، حذف فقر و حفظ محیط زیست باید به «دین» بازگشت. باید به دنبال نسخه‌ای بود که بتواند ناهنجاری‌های مهلک عصر ما را علاج کند و در اینجا است که نقش امام علی (علیه السلام) بارز می‌شود. او در دامان پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ پرورش یافت و نزدیک‌ترین فرد به آن بزرگوار و برجسته‌ترین شاگرد مکتب آن حضرت بود و در همه‌ی ابعاد سخن راند (همان: ۱۰).

مطالب ارزشمند و گران‌سنگ نهج البلاغه را نمی‌شود به عصر و زمان خاصی منحصر نمود و در چهارچوب برخی از عناوین و فهرست‌های شناسایی شده محدود کرد؛ زیرا خطبه‌ها، نامه‌ها و بسیاری از کلمات حکمت‌آمیز امام (علیه السلام) در دوران حکومت و زمام‌داری آن ابرمرد تاریخ تحقق یافت و در عینیت جامعه‌ی اسلامی پدید آمد و تا انسان است و زندگی اجتماعی وجود دارد نهج البلاغه زنده و جاویدان است و همواره راه‌حل‌های اساسی و نورانی را مطرح می‌کند و بشریت را از هرگونه گمراهی و سرگردانی نجات می‌دهد (دشتی^۱، ۱۳۶۷: ۱۷).

امام علی (علیه السلام) با توجه به نیازهای اساسی جامعه‌ی اسلامی و نیازمندی‌های مادی و معنوی انسان‌ها، واقعیت‌های فراوانی را مطرح فرموده‌اند که تعلق به عصر و زمان خاصی و یا نسل و جامعه مخصوصی

۱- دشتی، محمد. (۱۳۶۷). شناخت نهج البلاغه، تهران: چاپخانه مهر، چاپ دوم.

ندارد و همواره قابل بهره‌گیری و استفاده جوامع بشری است. در هر عصر و زمانی محققان و پژوهندگان همیشه در تلاش، با ابزار و وسایل لازم می‌توانند در دریای معارف و علوم نهج‌البلاغه به شناگری و غواصی روی بیاورند و پاسخ‌گوی نیازهای انسان‌های تشنه باشند و در طول ۱۴۰۰ سال گذشته و هم‌اکنون شاهدیم که تمام دانشمندان و محققان بشری با استعدادها و تخصص‌های گوناگون در پرتو سخنان نورانی امام بهره‌مند شدند و به هدایت و راهنمایی جامعه خویش همت گماشتند (همان، ۱۸).

در رابطه با کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه، از آغاز تاکنون کارهای فرهنگی مفید و اقدامات ارزنده‌ای صورت پذیرفته محققان، دانشمندان، مؤلفان و شاعران همه برای شناسایی و شناساندن این کتاب عظیم، تلاش مستمر و همه‌جانبه‌ای نمودند و پس از پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی نهج‌البلاغه بیشتر از پیش دارد معرفی می‌شود و در فرهنگ ملت‌ها، مدارس و دانشگاه‌ها راه می‌یابد و نفوذ بایسته می‌کند (دشتی، ۱۳۶۷: ۳).

در بررسی اجمالی پژوهش و تحقیقات انجام گرفته درباره نهج‌البلاغه و به‌ویژه در پژوهش‌های انجام یافته در سال ۱۳۷۹ که در راستای امام‌شناسی و الگوپذیری سال امام علی (علیه‌السلام) نامگذاری شد، نویسندگان فراوانی هریک به‌نوعی در دریای معارف نهج‌البلاغه کاویدند و سعی نمودند هر يك به سهم خود در معرفی این اثر گرانبایه و شناساندن امام همام گام بردارند (تجلیل، ۱۳۷۹: ۵).

لذا به اقتضای زمان و نیاز جامعه و به فراخور حال مخاطب، نویسندگان بعد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی، تربیتی و مدیریتی نهج‌البلاغه را تحلیل نموده و از آموزه‌های این اثر ارزشمند در تحلیل‌های خود بهره جستند؛ اما جای بس تأمل است که نویسندگان کتب و مقالات درخصوص نهج‌البلاغه تا چه حدّ با روش‌شناسی صحیح و دقیق آشنا بوده‌اند؟ از کدام زاویه به این کتاب نگریسته‌اند؟ بیشتر به کدام بعد آن پرداخته‌اند؟ و سرانجام ثمره و دستاوردهای آنان چگونه بوده و تا چه حد توانسته است در مخاطبان جامعه‌ی امروزی تأثیرگذار باشد، چگونه توانسته‌اند مسایل نهج‌البلاغه را با مسایل موجود در جامعه‌ی کنونی مطابقت دهند و تا چه حد در شناخت و معرفی آموزه‌های آن برای دیگر کشورها موفق بوده‌اند؟ کدام خطبه، نامه و حکمت نهج‌البلاغه مورد توجه آنان بوده و دلیل انتخابشان چه بوده است؟ این پژوهش بر آن است تا با روش‌شناسی درست و مستدل سؤالات فوق را پاسخ دهد و نشان دهد که چرا این کتاب ارزشمند مورد توجه نویسندگان بوده و در فرآیند يك تحقیق جامع و علمی نشان دهد که تحقیقات انجام گرفته در خصوص نهج‌البلاغه در حوزه اجتماعی به‌لحاظ کمی و کیفی در

زمان مدّ نظر چگونه انجام گرفته و نیز به لحاظ بسامد عمدتاً در طول این مدت پژوهشگران علوم اجتماعی بر روی چه مفهومی تمرکز داشته‌اند؟

اهمیت و ضرورت تحقیق

آموزه‌های موجود در قرآن مجید و نهج‌البلاغه می‌تواند سعادت دنیوی و اخروی بشر را تأمین نماید که با استخراج و تبیین این آموزه‌ها و ارائه آن‌ها برای تمام اقشار جامعه متناسب با هر سن و سلیقه‌ای می‌توان تربیت اسلامی را در جامعه‌ی اسلامی‌مان، بدون آسیب‌های موجود به‌ویژه آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی رقم زد و فرد را که دچار تشویق و غرق در تمایلات است هدایت نمود. اینجاست که نقش نهج‌البلاغه به‌عنوان پرکننده‌ی خلأهای عمیق فکری، اجتماعی و سیاسی جلوه‌ای زیبا یافته و پاسخگوی بشر در تمام مسائل و مشکلات گوناگون در همه‌ی زمان‌ها و در تمام مکان‌ها می‌شود. چرا که نهج‌البلاغه، شفای دردهای روحی بشر و راز هدایت اجتماعی و سیاسی است، دریچه‌ای به‌سوی نور و راهی از ملک تا ملکوت است.

با توجه به مشغله‌های امروز بشر در جامعه‌ی کنونی به‌ویژه بی‌ثباتی فرهنگی و اجتماعی، چنین به‌نظر می‌رسد که باید به‌دنبال الگوی مناسبی در تعلیم و تربیت به‌ویژه در تربیت اسلامی بود که با اسوه قرار دادن شخصیت‌های بزرگ اسلامی و عمل به رهنمودها و فرامین آنان نحوه‌ی زندگی همواره برای انسان رقم بخورد و بتواند با ایمان و اعتقاد راسخ به آموزه‌های اسلامی راه کمال و سعادت که همانا هدف غایی انسان است را طی نماید. یکی از مجموعه‌ی بزرگ آثار اسلامی که در فراز و نشیب تاریخ به‌دستمان رسیده نهج‌البلاغه‌ی حضرت امام علی (علیه‌السلام) است که در ارزشمندی و اهمیت این کتاب همام و شگفت‌انگیز همین بس که بگوییم نهج‌البلاغه «اخ‌القرآن» و شخصیت بارز آن — حضرت علی — قرآن مجسم لقب گرفته است (مستدرک للحاکم، ۱۰۴)؛ به‌راستی پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) چه زیبا فرموده‌اند که:

«عَلِيَ مَعَ الْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ مَعَ عَلِيٍّ، لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ» (همان، ۱۰۵)،

«علی با قرآن و قرآن با علی است. این دو هرگز از یکدیگر جدا نشوند تا در سر حوض کوثر بر من وارد شوند» (مستدرک حاکم نیشابوری، ج ۳: ۱۲۴).

بنابراین آموزه‌های موجود در قرآن مجید و نهج‌البلاغه می‌تواند سعادت دنیوی و اخروی بشر را تأمین نماید که با استخراج و تبیین این آموزه‌ها و ارائه آن‌ها برای تمام اقشار جامعه متناسب با هر سن و سلیقه‌ای می‌توان تربیت اسلامی را در جامعه‌ی اسلامی‌مان، بدون آسیب‌های موجود به‌ویژه آسیب‌های

فرهنگی و اجتماعی رقم زد و فرد را که دچار تشویق و غرق در تمایلات است هدایت نمود. اینجاست که نقش نهج‌البلاغه به‌عنوان پرکننده‌ی خلأهای عمیق فکری، اجتماعی و سیاسی جلوه‌ای زیبا یافته و پاسخگوی بشر در تمام مسائل و مشکلات گوناگون در همه‌ی زمان‌ها و در تمام مکان‌ها می‌شود. چرا که نهج‌البلاغه، شفای دردهای روحی بشر و راز هدایت اجتماعی و سیاسی است، دریچه‌ای به‌سوی نور و راهی از ملک تا ملکوت است.

لذا این پژوهش با توجه به آنچه بیان شد درصدد است تا میزان توجه نویسندگان مقالات در خصوص نهج‌البلاغه را در حوزه علوم اجتماعی مشخص نموده و با استخراج و معرفی آموزه‌های موجود در این آثار دلایل کاربرد و انتخاب آموزه‌ها را تعیین نموده و مشخص نماید به کدام مفهوم اجتماعی از ابعاد نهج‌البلاغه طی ۱۵ سال اخیر توجه شده است و من بعد بهتر است کدام مفاهیم مورد عنایت آنان قرار گیرد؟

سؤالات و اهداف تحقیق

- ۱- نویسندگان مقالات فرهنگی به تأسی از نهج‌البلاغه طی ۱۵ سال گذشته به کدام مفاهیم پرداخته‌اند؟
- ۲- فراوانی بیشترین مفاهیم فرهنگی که نویسندگان بدان تأکید کرده‌اند چقدر است؟

پیشینه تحقیق

پژوهشی اختصاصاً با این عنوان در پیشینه‌ی پژوهشی موجود نیست ولی پژوهش‌های مشابهی در این زمینه توسط باقری (۱۳۷۹)، داویدیان (۱۳۷۷)، برومندی، تقی پورفر و عابدی (۱۳۷۸) و حسینی (۱۳۷۸) انجام گرفته است که به این نتیجه دست یافته‌اند. حالت (۱۳۶۳) و منافی اناری (۱۳۸۰) نیز بر اثر نهج‌البلاغه در ارتقای مؤلفه‌های سلامتی افراد جامعه تأکید دارند. در مطالعه‌ی برومندی، تقی پورفر و عابدی (۱۳۷۸) ۲۰ روش ارزشمند برای کاربرد احادیث و نهج‌البلاغه را طبق اصول مبانی و کلیات، روش به فنون تدریس و تعلیم در نظام آموزشی اسلامی به منظور ارتقای سلامت افراد معرفی کردند. حسینی (۱۳۷۸) نیز در مطالعه خود نتیجه می‌گیرد که نهج‌البلاغه واجد فلسفه‌ی روشن و کارآمد در ارتقای سلامت روانی مخاطبین است.

پژوهشی اختصاصاً با این عنوان در پیشینه‌ی پژوهشی موجود نیست ولی پژوهش‌های مشابهی در این زمینه توسط باقری (۱۳۷۹)، داویدیان (۱۳۷۷)، برومندی، تقی پورفر و عابدی (۱۳۷۸) و حسینی (۱۳۷۸) انجام گرفته است که به این نتیجه دست یافته‌اند. حالت (۱۳۶۳) و منافی اناری (۱۳۸۰) نیز

بر اثر نهج البلاغه در ارتقای مؤلفه‌های سلامتی افراد جامعه تأکید دارند. در مطالعه ای پرومندی، تقی پورفر و عابدی (۱۳۷۸) ۲۰ روش ارزشمند برای کاربرد احادیث و نهج البلاغه را طبق اصول مبانی و کلیات، روش به فنون تدریس و تعلیم در نظام آموزشی اسلامی به منظور ارتقای سلامت افراد معرفی کردند. حسینی (۱۳۷۸) نیز در مطالعه خود نتیجه می‌گیرد که نهج البلاغه واجد فلسفه ای روشن و کارآمد در ارتقای سلامت روانی مخاطبین است.

پژوهشی تحت عنوان مطالعه اثر بخشی آموزه‌های نهج البلاغه بر ارتقای سلامت روان دانشجویان توسط رحیمیان بوگر (۱۳۹۱) انجام گرفته است. نتایج نهایی پژوهش حاکی از آن بود که در مجموع آموزه‌های نهج البلاغه بر سلامت روان دانشجویان بطور معناداری مؤثر است و باعث افزایش سلامت روان آنان شده است. آن چه به طور کلی از این مطالعه استنباط می‌شود این است که آموزش آموزه‌های نهج البلاغه به طور خاص در این زمینه منجر به ارتقای سلامت کلی دانشجویان خواهد شد. اگر چه این مطالعه مقطعی است و با نمونه ای اندک انجام گرفته است اما دلالت بر اهمیت آموزش آموزه‌های نهج البلاغه، به شیوه‌ی متناسب برای جمعیت دانشجویی دارد. این آموزش متناسب شده بر اساس ابزار سنجش مطالعه حاضر، دانشجویان را آماده مقابله با مشلات می‌کند و موجب مقاوم تر شدن شخصیت آنان، افزایش بینش صحیح نسبت به زندگی، افزایش مهارت در اداره‌ی زندگی و برقراری ارتباط صحیح با محیط و اطرافیان گردیده است.

طهماسبی (۱۳۹۰) در پژوهشی مضامین اخلاقی در بوستان و مقایسه آن با نهج البلاغه را مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های محقق بیانگر این است که نهج البلاغه امام (ره) از آثار کم نظیر اسلامی است که در آن چنین اصولی کامل تر و مؤثرتر سفارش شده‌اند و در آرمان شهری که امام اول شیعیان ترسیم کرده است، عمل به آن‌ها از واجبات است تا انسان به سمت و سوی کمال حرکت دهد. به نظر می‌رسد که سعدی در ترسیم چنین آموزه‌هایی به نهج البلاغه توجه خاصی داشته است. بررسی‌های این تحقیق کاملاً نشانگر اشتراک‌های فراوان بین بوستان و نهج البلاغه است تا جایی که این تأثیرپذیری در بسیاری از موارد انسان را شگفت زده می‌نماید و جا دارد که بررسی بیشتری در این زمینه انجام پذیرد.

در جدول (۱) به عمده تحقیقات انجام گرفته در حوزه فرهنگی اشاره می‌شود:

جدول (۱): فهرست مقالات طبقه‌بندی شده در بخش فرهنگی

ردیف	عنوان مقاله	نویسنده / نویسندگان	سمت	سال چاپ
۱	شیوه‌های آموزش بر پایه تفکر در نهج البلاغه	مرضیه اکبری ملوک خادمی اشکذری اعظم اکبری	کارشناس ارشد روان‌شناسی تربیتی استادیار گروه روان‌شناسی تربیتی دانشگاه الزهرا کارشناس ارشد نهج البلاغه	۱۳۹۳
۲	تربیت پلیس از منظر قرآن و نهج البلاغه	مریم بناهان	استادیار دانشگاه الزهرا (س)	۱۳۹۲
۳	درامدی بر مباحث و آموزه‌های ارتباطی نهج البلاغه	بهرام جبارلوی شبستری	کارشناس ارشد علوم ارتباطات اجتماعی دانشکده صدا و سیما	۱۳۸۶
۴	تأثیر نهج البلاغه در گلستان سعدی	وحید سبزیان‌پور	دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه رازی	-
۵	مؤلفه‌های تصمیم‌گیری در اخلاق پزشکی از منظر نهج البلاغه	لیلی صفائیان شیوا علوی علیرضا عابد	استادیار گروه فارمکولوژی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان دانشیار گروه ارتودنسی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان دستیار گروه فارماکولوژی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان	۱۳۹۲
۶	بازخوانی نشانگرهای علم در متون اسلامی شیعی	علی‌رضا قبادی سیدمحمد نجاتی حسینی	پژوهشگر ارشد مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد تهران مرکزی	۱۳۹۳
۷	تبیین مفهوم دوران‌گرایی در شهر اسلامی از طریق	سیدعلی تاجر سمیه افشاری آزاد	کارشناس ارشد مهندسی معماری دانشگاه آزاد همدان	۱۳۹۱

	تحلیل آیات قرآن و نهج البلاغه		استادیار گروه معماری دانشکده هنر و معماری دانشگاه بوعلی سینا	
۸	حقوق و تربیت شهروندی در نهج البلاغه	سیاوش پورطهماسبی آذر تاجور	مدرس دانشگاه آزاد واحد بيله‌سوار، گروه معارف مدرس دانشگاه آزاد واحد بيله‌سوار، گروه معارف	۱۳۹۰
۹	مؤلفه‌های اصلاحات آموزشی امام علی (علیه السلام) با تکیه بر نهج البلاغه	سمیه عابدی سیده‌ادی سیدوکیلی	کارشناس ارشد نهج البلاغه دانشگاه قرآن و حدیث قم عضو هیأت علمی دانشگاه قرآن و حدیث	-
۱۰	هویت و حس تعلق مکانی در فضاهای عمومی جدیدالاحداث شهری	اسماعیل دوبران ملیحه کریمی‌نژاد	دکترای برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تربیت مدرس کارشناس ارشد شهرسازی دانشگاه آزاد زنجان	۱۳۹۱
۱۱	مرگ خود و مردن دیگری: روایت در فرهنگ عرفی / عقیدتی - معنوی	سیدمحمود نجاتی حسینی	پژوهشگر جامعه‌شناسی در پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی	۱۳۹۴
۱۲	جایگاه کار و تقسیم کار در نهج البلاغه	حسن مجیدی فاطمه مقری	استادیار زبان و ادبیات عربی، دانشگاه حکیم سبزواری دانش‌آموخته زبان و ادبیات عربی، دانشگاه حکیم سبزواری	۱۳۹۳
۱۳	ارائه الگوی مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی با رویکرد اسلامی و مبتنی بر نهج البلاغه	علی عسکری حسن زارعی متین علینقی امیری	دکترای مدیریت رفتاری دکترای مدیریت و استاد دانشگاه تهران دکترای مدیریت دولتی و دانشیار دانشگاه تهران	۱۳۹۱

مفهوم شناسی

مطالب ارزشمند و گران‌سنگ نهج‌البلاغه را نمی‌شود به عصر و زمان خاصی منحصر نمود و در چهارچوب برخی از عناوین و فهرست‌های شناسایی شده محدود کرد زیرا خطبه‌ها، نامه‌ها و بسیاری از کلمات حکمت‌آمیز امام (علیه‌السلام) در دوران حکومت و زمامداری آن ابرمرد تاریخ تحقق یافت و در عینیت جامعه‌ی اسلامی پدید آمد و تا انسان است و زندگی اجتماعی وجود دارد نهج‌البلاغه زنده و جاویدان است و همواره راه‌حل‌های اساسی و نورانی را مطرح می‌کند و بشریت را از هرگونه گمراهی و سرگردانی نجات می‌دهد. در زیر به تعریف عمده‌ترین مفاهیم فرهنگی در مقالات مرتبط با نهج‌البلاغه اشاره می‌شود:

حقوق شهروندی؛ شهروندی به عنوان رویکردی است که به انواع حقوق انسانی در جامعه اشاره می‌کند و تعامل بین فرد و جامعه را جهت می‌دهد» (حاجی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۱-۲۰). حقوق شهروندی درواقع مجموعه حقوقی که افراد به اعتبار موقعیت شهروندی خود دارا می‌باشند و نیز مجموعه قواعدی که بر موقعیت آنان در جامعه حکومت می‌کند گفته می‌شود. بنابراین تعریف «حقوق شهروندی» یک مفهوم نسبتاً وسیعی است که شامل حقوق مدنی و سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و فردی می‌باشد که چگونگی روابط مردم و دولت و موسسات شهری، و حقوق و تکالیف آنان در برابر یکدیگر را تنظیم مینماید که منشعب از حقوق اساسی درچارچوب قانون اساسی کشور است و به منظور رعایت و حفظ حقوق افراد و انسان‌ها در بخش کلان جامعه است.

هویت؛ هویت عبارت است از یک مفهوم سازمان‌یافته از خود که ارزش‌ها، باورها و اهدافی که فرد بدان پایبند است تشکیل شده است (اریکسون، ۱۹۶۵). یا هویت عبارت است از یک ساختار مفهومی که متشکل از شرایط، لوازم و مفروضات مربوط به خود است (میکایل برزونکسی، ۱۹۹۳). هویت به عنوان یک نظریه، یعنی اینکه هر فردی برای خود یک نظامی از ارزش‌ها و اهداف و عقاید وضع کند و به آن پایبند باشد. هویت یک مفهوم دقیق از خود است و به عبارت دیگر یک نظریه آشکار از یک شخص است. در مطالعه شخصیت انسان هویت یک جنبه اساسی و درونی است که به کمک آن یک فرد با گذشته‌اش مرتبط شده و احساس تداوم و یکپارچگی در زندگی می‌کند. به عبارت دیگر، هویت مفهوم ذهنی یک فرد از خودش می‌باشد و با عناوین مختلف چون هویت جنسی، هویت گروهی، هویت نژادی و ... مورد استفاده قرار می‌گیرد (ربر، ۱۹۸۵).

حس تعلق مکانی؛ حس تعلق به معنای پیوندی محکم و عاملی تأثیرگذار میان مردم و مکان - با اجزاء تشکیل دهنده آن است که این پیوند به صورت مثبت بوده و سبب گسترش عمق ارتباط و تعامل فرد با محیط می‌گردد و با گذر زمان عمق و گسترش بیش‌تری می‌یابد (Relph, 1976; Tuan, 1974).

فرهنگ کار؛ فرهنگ کار ارزش‌هایی است که اعضای یک گروه معین دارند؛ هنجارهایی که از آن پیروی می‌کنند و کالاهای مادی تولید می‌کنند (گیدنز، ۱۳۷۳: ۳۶). در یک تعبیر دیگر فرهنگ کار مجموعه رفتارهای درونی شده مطلوب و مناسب در کارکنان است که برای توسعه و موفقیت در سازمان ضروری است (اسمیت و نوبل، ۲۰۰۴: ۱۸۲). برخی فرهنگ کار را رعایت نظم در انجام کارها، سخت‌کوشی و صرفه‌جویی در مصرف کالا تعریف می‌کنند (توراگو، ۶۱).

فرهنگ سازمانی؛ فرهنگ سازمانی موضوعی است که به تازگی در دانش مدیریت و در قلمرو رفتار سازمانی راه یافته است. فرهنگ از دیرباز برای شرح کیفیت زندگی جامعه انسانی به کار برده می‌شود. ولی درباره فرهنگ سازمانی آنچه مربوط به کار و رفتار مردمان در سازمان است کم‌تر سخن گفته شده است. فرهنگ سازمانی پدیده‌ای است که در سازمان است و همه اعضا اتفاق نظر دارند که یک دست‌نایب افراد را در جهت نوعی رفتار نامرئی هدایت می‌کند. شناخت و درک چیزی که فرهنگ سازمان را می‌سازد، شیوه ایجاد و دوام آن به ما کمک می‌کند تا بهتر بتوانیم رفتار افراد در سازمان را توجیه کنیم (تبیانیان و همکاران، ۱۴۰۱: ۶).

ابزار و روش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوا به‌عنوان روشی متقن در بررسی و تحلیل مقالات نوشته شده در موضوعات فرهنگی استفاده شده است. جامعه‌ی آماری مشتمل بر مقالات تدوین شده در حوزه‌ی اجتماعی است که به تاسی از آموزه‌های نهج البلاغه طی ۱۵ سال گذشته نوشته شده‌اند و جامعه‌ی نمونه به‌صورت انتخاب‌موردی نمونه‌های تیپیک^۱ انجام شده است. در مجموع ۱۳ مقاله از مقالات نوشته شده به تاسی از نهج البلاغه در ایران طی این برهه‌ی زمانی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت. فهرست این مقالات در بخش جامعه‌ی آماری ذکر خواهد شد. ابزار گردآوری داده‌ها کد نامه‌های بسته و نیمه‌باز بوده است. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری «تمام‌شماری» به دلیل حجم کم مقالات (۱۳ مورد) استفاده شده است که بر اساس آن نمونه‌های مورد بررسی منطبق با جامعه نمونه در نظر گرفته شده است.

۱- شامل نمونه‌هایی هستند که لزومی به نگارش مقاله در ارتباط با آن‌ها نیست ولی محقق روی آن‌ها فعالیت می‌نماید.

داده‌های خام این پژوهش از طریق دستورالعمل کدگذاری به‌دست آمد. این دستورالعمل که شامل مقوله‌ی فرهنگی می‌باشد با کدهای تحلیل، مفاهیم به‌کار رفته نهج البلاغه در مقالات نوشته شده، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. برای تعیین روایی ابزار تحقیق، دستورالعمل کدگذاری در اختیار کارشناسان حوزه‌ی فرهنگی و صاحب‌نظران حوزه نهج البلاغه قرار گرفت تا با استفاده از اعمال نظرات آنان از روایی تحقیق اطمینان حاصل گردد. برای محاسبه قابلیت اعتماد ابزار تحقیق، ۴ داور با استفاده از دستورالعمل کدگذاری، ۱۳ مقاله از مقالات نوشته شده را تحلیل کردند سپس با استفاده از نرم‌افزار SPSS-19 با آماره kapa میزان توافق داورها محاسبه شد که ضریب توافق kapa محاسبه شده با ۸۹٪ توافق بین چهار داور قابلیت اعتماد ابزار تحقیق، تأیید شد. بعد از این مرحله به‌ظاهر ساختن مجموعه‌ای سازمان‌یافته از داده‌ها پرداخته شده است. به‌طوری که به کمک آن‌ها بتوان نتیجه‌گیری به‌عمل آورد. برای این کار همه‌ی تم‌ها به‌صورت منظم مشخص شده است.

یافته‌ها

در بررسی و تحلیل مفهوم فرهنگی در مقالات مورد بررسی، مشخص گردید که میزان تکرار این مفهوم در تعداد ۱۳ مقاله، ۲۰۴ مورد بوده است که خود شامل ۶۳ مفهوم، ۱۸۶ بعد و ۲۱۵ مصداق بود. مفهوم «یاد مرگ» با ۲۷ مصداق بیشترین فراوانی را در این بخش به‌خود اختصاص داد. مقالات این بخش در مضامین و موضوعاتی چون شیوه‌های آموزش، علم، حقوق و تربیت شهروندی، هویت و حس تعلق مکانی در فضاهای عمومی، روایت فرهنگ‌های مختلف، فرهنگ کار و الگوهای مختلف فرهنگ سازمانی با رویکرد اسلامی نوشته شده بودند که ثمره تحلیل و بهره‌گیری صاحبان فرهنگ و به‌ویژه صاحب‌نظران علوم اجتماعی بود. محور موضوعی قابل توجه این بخش مسایل آموزشی و علم‌آموزی بود که توجه به این امر مهم نیز سال‌های سال هدف پژوهشگران و محققان است. آنچه در آموزه‌های این بخش قابل تأمل است این است که اکثراً علم با ایمان توأمان آمده است که خود از این امر مهم حکایت می‌کند که ارزش علم در گرو ایمان است و علم و ایمان لازم و ملزوم و کامل‌کننده‌ی هم هستند و علم بدون عمل ثمربخش نیست.

ردیف	مفهوم	مصادیق
۱	مردم‌داری و مدارا	۱- بدانید که اگر من درخواست شما را پذیرفتم با شما چنان کار می‌کنم که خود می‌دانم، و به گفته گوینده و ملامت سرزنش کننده گوش نمی‌دارم. و اگر مرا واگذارید همچون یکی از شما میم، و برای کسی که کار خود را بدو می‌سپارید، بهتر از دیگران فرمانبردار و شنوایم. من اگر وزیر شما باشم، بهتر است تا امیر شما باشم (خطبه ۹۱).
		۲- درشت خوبی را با اندکی نرمی بیامیز، در آنجا که مدارا کردن بهتر است، مدارا کن و در جایی که جز با درشتی کار انجام نگیرد، درشتی کن، پروبالت را برابر رعیت بگستران، با مردم گشاده روی و فروتن باش و در نگاه و اشاره‌ی چشم، در اسلام و اشاره کردن با همگان یکسان باش تا زورمندان در ستم تو طمع نکنند و ناتوانان از عدالت تو مأیوس نگردند (نامه ۴۶).
۲	پرهیز از هوای نفس و نفس‌آماره	۱- ... چه سخت به هوس‌های نو پدید آورده گرفتاری، و به سرگردانی ملالت بار دچار. حقیقت‌ها را ضایع ساخته، پیمان‌ها را به دور انداخته‌ای؛ حقیقت و پیمانی که خواسته خدای سبحان است و حجت بر بندگان... (نامه ۳۷).
		۲- کسی که برای خود شخصیت قائل است شهواتش در پیش او خوار و ذلیل خواهند بود (حکمت ۴۴۹).
۳	عفو و گذشت	۱- به مالک اشتر دستور می‌دهد که از خطای مردم بگذرد، همانطور که او دوست دارد خداوند از خطایش چشم‌پوشی کند، به او خاطر نشان می‌کند که صحیح است که تو برتر از مردم هستی ولی بدانکه من بر تو اشراف دارم و خداوند بر هر دو اشراف دارد (نامه ۵۳).
۴	ستمگری	۱- بدترین توشه برای قیامت ستم است (خطبه ۱۷۶).
		۳- خداوند در کمین ستمگران است (نامه ۵۳).
۵	فروتنی و پرهیز از تکبر	۱- هر کس خودرأی شد به هلاکت رسید، و هر کس با دیگران مشورت کرد، در عقل و دانش‌ها شریک شد (حکمت ۱۶۱).
		۳- اگر خداوند رخصت کبر ورزیدن را به یکی از بندگان می‌داد، به یقین چنین منتی را بر پیامبران گزیده و دوستانش می‌نهاد، لکن خدای سبحان بزرگ منشی را بر آنان ناپسند دید و فروتنی‌شان را پسندید (خطبه ۱۹۲).

۶	عدالت	۱— عدالت هر چیز را در جای خود قرار می‌دهد.... عدالت قانونی همگانی است (حکمت ۴۳۷). ۲— همانا عدالت گشایش می‌آورد و آن کس که عدالت بر او گران آید. تحمل ظلم و ستم بر او گران تر خواهد بود (خطبه ۱۵).
۷	حقوق شهروندی	۱— در شهرهای بزرگ سکونت کن که محل اجتماع مسلمانان است و از جایی که منزلگاه غفلت و ستم است و طاعت خداوند را یاران اندک است، پرهیز (نامه ۶۹). ۲— شما نه فقط در برخورد با انسان‌ها، بلکه در رابطه با بلا و سرزمین‌ها و چهارپایان نیز باید در برابر حق و خلق پاسخ گو باشید (خطبه ۱۶۷).
۸	رعایت حقوق حیوانات	۱— با پرهیزگاری مالیات؛ مسلمانی نباید بترسید؛ باید هر کجا که گام می‌گذاری، با رضایت مردم مواجه شوی؛ در آن جا که آب هست فرود آی و به خانه‌های مردم مرو؛ چون آن جا منزل کردی، با وقار و متانت به سوی ایشان برو؛ سلام کن و آنان را درود بفرست؛ و بگو: ای بندگان خدا، مرا ولی خدا فرستاده است که اگر حقی از خداوند در مال شما هست، بگیرم؛ اگر کسی گفت بدهکار نیستم، دیگر کاری نداشته باش؛ و اگر گفت که نه، من بدهکارم، با او برو؛ ولی او را ترسان و بر او سخت مگیر و به دشواری رفتار مکن. پس آن چه از زر یا سیم به تو دهد، بگیر و اگر او را گاو و گوسفند و شتر و این طور چیزهاست، ب اجازه او داخل نشو، حیوان را مران و مترسان. بعد از آن که او را گرفتی، وقت برگشتن، مواظب باش بچه شتر را از مادرش جدا نکنی، و هیچ حیوانی را به تندی نرانی. اگر بر آن‌ها سوار شدی، به هر کجا که رسیدی و آب و علف بود به آن‌ها بده (نامه ۲۵).
۹	وقت‌شناسی	۱— تلاش کن تا هر کاری را در جای خود، و در زمان مخصوص به خود انجام دهی (دستی: ص ۵۲۰). ۲— مالک! اگر می‌خواهی به همه کارهای خویش به‌موقع برسی، باید حتماً شبانه‌روز را به ساعات، تقسیم و هر کاری را در وقتی خاص انجام دهی که گفته‌اند: «... واجل لنفسك فيما بينك وبين الله أفضل تلك المواقيت...»؛ اگر می‌خواهید از وقت حداکثر استفاده شود، آن را قسمت کنید و در این تقسیم‌بندی بسیار بکوشید تا بهترین و آزادترین وقت را برای مناجات با پروردگار و راز و نیاز با مبدأ عالم قرار دهید تا بتوانید با خیالی آسوده و فراغ بال از پیشگاه مقدس پروردگار کسب فیض کنید و در نتیجه، با نیروی خدادادی در همه قسمت‌ها موفقیت چشمگیری به‌دست آورید (همان: ۴۱۶).

جدول (۱): مفاهیم به کار رفته در مقالات فرهنگی به تاسی از نهج البلاغه

ردیف	مقوله‌ها	میزان تکرار
۱	تفکر	۷
۲	توحید	۳
۳	شناخت آفرینش	۱
۴	عمل‌گرایی	۵
۵	مردم‌داری و مدارا	۱۳
۶	پرهیز از هوای نفس و نفس اماره	۴
۷	پند و اندرز	۲
۸	زمامداری	۲
۹	تربیت	۱
۱۰	کار و کوشش	۷
۱۱	رازداری و کنترل زبان	۷
۱۲	عفو و گذشت	۱
۱۳	انسان کامل و تمسک به مربی	۴
۱۴	عزت نفس	۱
۱۵	تمسک به قرآن	۳
۱۶	انتقاد اجتماعی و شکوه از مردم	۱
۱۷	نکوهش ستمگری	۱۸
۱۸	شکیبایی	۴
۱۹	سخاوت و بخشندگی	۲
۲۰	پرهیز از مواضع تهمت	۱
۲۱	قناعت	۱
۲۲	راستگویی	۱
۲۳	نکوهش حسد	۱
۲۴	رزق و روزی	۳
۲۵	شکرگزاری	۲
۲۶	ارزش نام نیک	۱

۲۷	دوستی و هم‌نشینی	۲
۲۸	یاد مرگ	۲۷
۲۹	احتیاط و دوراندیشی	۱
۳۰	پرهیز از احتکار	۱
۳۱	علم‌آموزی	۲۴
۳۲	خردورزی	۴
۳۳	توانگری	۳
۳۴	فروتنی و پرهیز از تکبر	۳
۳۵	مشورت	۱
۳۶	نکوهش حرص و طمع	۱
۳۷	حق‌گرایی	۲
۳۸	امانت‌داری	۲
۳۹	وفای به عهد	۱
۴۰	عدالت	۴
۴۱	اعتدال و میانه‌روی	۱
۴۲	اخلاص	۱
۴۳	پرهیز از کاهلی	۱
۴۴	آزادگی	۲
۴۵	آگاهی و یقین	۲
۴۶	نکوهش عجله و شتاب	۱
۴۷	پرهیز از خشونت	۱
۴۸	ترك آرزوها	۱
۴۹	خودشناسی	۲
۵۰	دنیاپرستی	۱
۵۱	حقوق شهروندی	۱۱
۵۲	عدم ارتکاب گناه	۱
۵۳	سعه‌ی صدر	۱
۵۴	عبرت‌آموزی	۳

۵۵	نمازگزاری	۱
۵۶	رعایت حقوق حیوانات	۱
۵۷	آخرت گرایی	۱
۵۸	جایگاه زن	۲
۵۹	توجه به نظامیان	۱
۶۰	وحدت	۱
۶۱	زمانداری	۴
۶۲	وقت شناسی	۳

نتیجه‌گیری

مقالات این بخش در مضامین و موضوعاتی چون شیوه‌های آموزش، علم، حقوق و تربیت شهروندی، هویت و حس تعلق مکانی در فضاها، عمومی، روایت فرهنگ‌های مختلف، فرهنگ کار و الگوهای مختلف فرهنگ سازمانی با رویکرد اسلامی نوشته شده بودند که ثمره تحلیل و بهره‌گیری صاحبان فرهنگ و به‌ویژه صاحب‌نظران علوم اجتماعی بود. محور موضوعی قابل توجه این بخش مسایل آموزشی و علم‌آموزی بود که توجه به این امر مهم نیز سال‌های سال هدف پژوهشگران و محققان است. آنچه در آموزه‌های این بخش قابل تأمل است این است که اکثراً علم با ایمان توأمان آمده است که خود از این امر مهم حکایت می‌کند که ارزش علم در گرو ایمان است و علم و ایمان لازم و ملزوم و کامل‌کننده‌ی هم هستند و علم بدون عمل ثمربخش نیست.

منابع

۱. ابن اثیر، علی بن محمد، ۱۳۷۷ ش، شرح نهج‌البلاغه، جلد ۳.
۲. ارفع، کاظم، ۱۳۸۰ ش، اخلاق در نهج‌البلاغه بنیادهای اخلاقی، تهران: انتشارات فیض کاشانی.
۳. اسرار، مصطفی، ۱۳۷۶ ش، دانستنی‌های نهج‌البلاغه، تهران: محیا.
۴. اسمیت و نوبل، ۲۰۰۴ م، ص ۹۵ به نقل از: کرامت الله اکبری، بررسی عوامل موثر بر فرهنگ کار، پژوهشنامه علوم انسانی، ص ۱۸۲.
۵. ایراندوست، عباس، ۱۳۸۴ ش، خورشید هدایت، تهران: چاپ افست.
۶. باباپور، محمدمهدی، ۱۳۸۰ ش، درآمدی بر سیاست و حکومت در نهج‌البلاغه، قم: تهذیب.
۷. تیبانیان، حسین و محمودی، نسرين، ۱۴۰۱ ق، فرهنگ سازمانی، کنفرانس بین المللی مدیریت، گردشگری و تکنولوژی. ۱۴۰۱، دوره ۴.
۸. تجلیل، جلیل، ۱۳۷۹ ش، بلاغت نهج‌البلاغه، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول.
۹. توراكو، ص ۶۱ به نقل از: کرامت الله اکبری، بررسی عوامل موثر بر فرهنگ کار، پژوهشنامه علوم انسانی، ص ۱۸۲.
۱۰. جعفری، محمدتقی، ۱۳۷۹ ش، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلام، جلد ۴.
۱۱. جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۹ ش، آشنایی با نهج‌البلاغه، قم: شهریار.
۱۲. حاجی‌پور، رضا، ۱۳۸۹ ش. آموزش شهروندی (آنچه شهروندان باید بدانند). تهران: انتشارات فرهنگ سبز.
۱۳. حسینی ترمذی، محمد صالح، ۱۳۸۰ ش، مناقب مرتضوی، تهران: انتشارات روزنه.
۱۴. حکیمی، محمدرضا، ۱۳۸۶ ش، کلام جاودانه، تهران: انتشارات دلیل، چاپ دوازدهم.
۱۵. حیدری، غلامرضا، ۱۳۸۶ ش، همراه نهج‌البلاغه، تهران: مؤسسه فرهنگی محراب قلم.
۱۶. درگاهی، زین‌العابدین، ۱۳۸۱ ش، مجموعه مقالات درباره امام علی (علیه السلام)، تهران: رسانه.
۱۷. دشتی، محمد، ۱۳۶۷ ش، شناخت نهج‌البلاغه، تهران: چاپخانه مهر، چاپ دوم.
۱۸. دشتی، محمد، ۱۳۷۰ ش، راهنمای تحقیق المعجم الفهرس، تهران: مؤسسه تحقیقاتی دفتر نشر امام علی (علیه السلام).

۱۹. دشتی، محمد، ۱۳۷۴ ش، *معارف نهج البلاغه در شهر شاعران*، قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (علیه السلام).
۲۰. دشتی، محمد، ۱۳۸۰ ش، *امام علی (علیه السلام) و نظارت مردمی (امر به معروف و نهی از منکر)*، تهران: سازمان خودکفایی بسیج.
۲۱. دشتی، محمد، ترجمه، ۱۳۷۹ ش، *نهج البلاغه*، قم: مشرقین.
۲۲. دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۷۹ ش، *مزرع مهر: موانع و مقتضیات تربیت در نهج البلاغه*، تهران: انتشارات دریا.
۲۳. رجالی تهرانی، علیرضا، ۱۳۷۵ ش، *نماز در نهج البلاغه*، قم: نشر دارالصادقین.
۲۴. رفیعی، جواد؛ آقایی، محمدرضا، ۱۳۸۰ ش، *آموزه‌هایی از نهج البلاغه*، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
۲۵. زارع، سعید، ۱۳۸۰ ش، *پرتوی از نهج البلاغه*، قم: میثم تمار.
۲۶. زهادت، عبدالمجید، ۱۳۸۰ ش، *تعلیم و تربیت در نهج البلاغه*، قم: بوستان کتاب.
۲۷. زهادت، عبدالمجید، ۱۳۹۰ ش، *تعلیم و تربیت در نهج البلاغه*، قم: بوستان کتاب.
۲۸. سرگلزائی، علی اکبر، ۱۳۸۷ ش، *نهج البلاغه در ادب فارسی*، تهران: باران اندیشه، چاپ اول.
۲۹. سیدعلوی، ابراهیم، ۱۳۷۹ ش، *عدل الهی و عدالت بشری در نهج البلاغه*، تهران: بنیاد نهج البلاغه.
۳۰. سیدعلوی، سیدابراهیم، ۱۳۷۱ ش، *تقوا و متقین در نهج البلاغه*، تهران: ذکر.
۳۱. شاهین، داریوش، ۱۳۸۰ ش، *یک صد گهر از نهج البلاغه*، ترجمه: محمدشریف مهدوی، تهران: سازمان تربیت بدنی.
۳۲. شهرستانی، سید هبت‌الدین، ۱۳۵۹ ش، *در پیرامون نهج البلاغه*، ترجمه: سید عباس میرزاده اهری، بنیاد نهج البلاغه، چاپ سوم.
۳۳. طباطبایی، محمد، ۱۳۹۳ ش، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: دارالکتاب الاسلامی، جلد ۱۰.
۳۴. فیض الاسلام اصفهانی، علی نقی، ترجمه، ۱۳۴۴ ش، *نهج البلاغه*، تهران.
۳۵. کریپندورف، کلوس، ۱۳۸۳ ش، *تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی*، ترجمه: هوشنگ نابی، تهران: نشر نی.
۳۶. کمال‌الدین میثم بن علی بن میثم البحرانی، ۱۳۶۲ ش، *شرح نهج البلاغه*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، جلد ۵.

۳۷. گلشنی، مهدی، ۱۳۸۰ ش، *مجموعه مقالات کنگره‌ی بین‌المللی امام علی (علیه السلام)*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول.
۳۸. گلشنی، مهدی، ۱۳۸۱ ش، *مجموعه مقالات کنگره‌ی بین‌المللی امام علی (علیه السلام)*، عدالت، وحدت و امنیت، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۳۹. گیدنز، آنتونی، ۱۳۷۳ ش. *جامعه‌شناسی*، ترجمه‌ی منوچهر صبوری، تهران، نشر نی، ص ۳۶.
۴۰. لنکرانی، محمدفاضل، ۱۳۶۸ ش، *آیین کشورداری از دیدگاه امام علی (علیه السلام)*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم.
۴۱. محدث، سیدجلال‌الدین، ۱۳۷۶ ش، *شرح جمال‌الدین محمد خوانساری بر غررالحکم و دررال حکم*، تألیف عبدالواحدین محمد تمیمی آمدی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران: چاپ سوم.
۴۲. محدثی، جواد، ۱۳۹۱ ش. *خودسازی*، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، چاپ پنجم.
۴۳. محمدی صفیاری، مهدی، ۱۳۹۳ ش، *اندیشه و روش اصلاح جامعه از دیدگاه امام علی (علیه السلام)*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۴۴. محمدی مهر، غلامرضا، ۱۳۸۹ ش، *روش تحلیل محتوا، راهنمای عملی تحقیق*، تهران: انتشارات دانش‌نگار.
۴۵. المستدرک للحاکم همان، ج ۳، ص ۱۲۴، حدیث ۶۱، *فرائد السمطين*، همان، ج ۱، ص ۴۳۹، ینابیع المودة، همان، باب ۲۰، ص ۱۰۴، هیثمی، *مجمع الزوائد*، ج ۹، ص ۱۳۵.
۴۶. مصطفوی، سیدجواد، ۱۳۵۹ ش، *رابطه‌ی نهج البلاغه با قرآن*، تهران: بنیاد نهج البلاغه.
۴۷. مطهری، مرتضی، ۱۳۹۱ ش، *جاذبه و دافعه علی (علیه السلام)*، تهران: انتشارات صدرا.
۴۸. مطهری، مرتضی، ۱۳۹۱ ش، *سیری در نهج البلاغه*، تهران: انتشارات صدرا.
۴۹. معادیخواه، عبدالمجید، ترجمه)، ۱۳۷۹ ش، *خورشید بی‌غروب نهج البلاغه*، تهران: نشر ذره.
۵۰. مقیمی، ممد، ۱۳۴۹ ش، *فاتح خیبر*، تهران: مؤسسه مطبوعاتی معراج.
۵۱. منفرد، محمدقاسم، ۱۳۸۶ ش، *آسیب‌شناسی زمان در نهج البلاغه*، تهران: انتشارات فرهنگ مکتوب.
۵۲. موسوی خمینی، روح‌الله، ۱۳۷۱ ش، *صحیفه‌ی نور*، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، جلد ۱۴.
۵۳. موسوی، حسن، ۱۳۸۰ ش، *نماز و روزه در نهج البلاغه*، قم.

۵۴. موسوی، سیدجمال، ۱۳۹۵ش، *امیر علم*: اردبیل: نشر محقق اربیلی.
۵۵. مهریزی، مهدی؛ ربانی، هادی، ۱۳۸۶ش، *امام علی (علیه السلام) در نگاه دانشوران (۱۳۸۶)*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
۵۶. میرجلیلی، علی محمد، ۱۳۷۹ش، *امام علی (علیه السلام) و زمامداری*، تهران: انتشارات وثوق.
۵۷. نجف‌زاده، محمدباقر، ۱۳۶۵ش، *علم از دیدگاه امام علی (علیه السلام)*، انتشارات جهاد دانشگاهی.
۵۸. نقیبی، فاطمه، ۱۳۷۹ش، *قرآن از دیدگاه نهج البلاغه*، تهران: قدیانی.
۵۹. نوری، حسین، ۱۳۷۹ش، *درس‌هایی از نهج البلاغه*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
60. Berzonsky, M. D., & Kuk, L. S. (2005). Identity Style, Psychological Maturity, and Academic Performance. *Personality and Individual Differences*, 39, 235-247.
61. Erikson, E. (1964). *Insight and responsibility lectures on the ethical implications of psychoanalytical insight*. New York: W. W. Norton.
62. Relph, Edward, (1976), *Place and Placelessness*. London: Pion.
63. Survey and Analysis of cultural articles by Using the Nahjol Balagheh Taughts (from 2001 to 2017)